

Hercegovine uz pomoć jataka, koji su im bili potpora kao što su bili i srednjovjekovnim uskocima tijekom osmanskih osvajanja. Pomagali su im bez obzira na stalna uhićenja, mučenja i ubijanja. Zahvaljujući knjizi Hrvoja Mandića doznajemo njihove biografije uz nadu da će se za njihova imena čuti i izvan granica krševite i ratovima osakaćene Hercegovine. Knjiga će zbog svoje znanstvenosti pomoći i proučavanju ove teme u budućnosti.

Marija Magdalena Šutalo

Ladislav Žerjavić, *Iznevjereni ideali: od Lenjina do Golog otoka*, prir. Tomislav Brandolica (Zagreb: Naklada Nediljko Dominović, 2022.), 208 str.

Kad mu se u rukama nađe izdanje iz naslova, čak i čitatelju dobro upućenom u povijest jugoslavenskoga komunizma ime Ladislava Žerjavića neće mnogo značiti. Još će mu manje, ako poznaje (rusku) ćirilicu, značiti ime Kerima Agabekova, koje se također nalazi u zaglavlju knjige. Oba je imena u različitim državama i životnim razdobljima nosio isti čovjek, prvo u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a drugo u Rusiji, odnosno Sovjetskom Savezu. Iako nije pripadao partijskom i/ili državnom vrhu ni u jednoj od svojih domovina niti se posebno istaknuo političkim i drugim dostignućima, Žerjavićevi memoarski zapisi, koje je za objavljivanje priredio povjesničar i arhivist Tomislav Brandolica, nisu samo vrijedno svjedočanstvo o raznim aspektima povijesti jugoslavenskoga i sovjetskoga komunizma nego i dobar primjer kako široj (stručnoj) javnosti na odgovarajući način predstaviti neobjavljene povijesne izvore. Zadatak je bio to zahtjevniji što memoari nisu nastali kao djelo pojedinca koji želi svijetu predstaviti svoja sjećanja, nego je njihovo postojanje rezultat djelovanja jugoslavenskoga represivnog aparata, čijom je žrtvom Žerjavić postao.

Uvodna studija iz pera priređivača, naslovljena „Čovjek revolucije“, donosi jezgrovit pregled Žerjavićeve (političke) biografije. Taj je nesretni revolucionar rođen 1894. u Vukancima u Hrvatskom zagorju kao jedno od jedanaestero djece. Odrastanje u uvjetima agrarne prenapučenosti i posljedičnoga teškog siromaštva vodilo je Žerjavića u istom životnom smjeru kao i slavnije zemljake Josipa Broza Tita i Pavla Gregorića Brzog, s kojim će mu se putevi u idućim desetljećima višekratno isprepletati. Njegovo je političko formiranje započelo tijekom (radnih) boravaka u Češkoj i Austriji, gdje se priključio redovima tamošnjih socijaldemokrata, a izbijanje Prvoga svjetskog rata i zarobljavanje na Istočnoj fronti pospješili su političku radikalizaciju koja će ga naposljetku, u okolnostima ruskoga građanskog rata, dovesti u redove boljševika. Vrativši se nakon završetka rata i revolucije kao emisar Partije u novostvorenu jugoslavensku državu, Žerjavić se posvetio isprepletenim aktivnostima sindikalnoga i partijskoga rada, najprije u legalnim, a po donošenju *Obznane* i ilegalnim uvjetima. Zbog svojega subverzivnog djelovanja u više se navrata nalazio pod udarom zakona i prijetnjom dugogodišnje robije, što

će ga 1927. navesti na bijeg u Sovjetski Savez, gdje će nastaviti živjeti i raditi pod imenom Kerim Selimovič Agabekov. Žerjavić je, kao i brojni drugi jugoslavenski drugovi na boravku u prvoj zemlji komunizma, jedno vrijeme pohađao Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ), a uslijed nemogućnosti sigurnoga povratka odlučio se na trajni ostanak u Sovjetskom Savezu. Period između 1929. i 1946. proveo je na raznim upravljačkim funkcijama u gospodarstvu, većinom u Ukrajini, preživjevši za partijske kadrove izrazito opasno vrijeme Staljinovih čistki. O Žerjavićevu privatnom životu nema mnogo izvora. Poznato je da se u Sovjetskom Savezu oženio, zasnovao obitelj i naposljetku rastao, kao i da je ostvarivao kontakte s (budućim) pripadnicima sovjetske vrhuške poput Nikite Hruščova, Leonida Brežnjeva i Anastasa Mikojana (koji ga je spasio od političkoga progona), ali i jugoslavenskim komunistima poput spomenutoga Gregorića i Augusta Cesarca (koji ga je opisao u svojim putopisima). Žerjavić se 1946. odlučio vratiti u Jugoslaviju, misleći da ga tamo čekaju sigurnost i blagostanje. Nastanivši se u Beogradu, obavljao je slične poslove kao i u Sovjetskom Savezu, a i privatno se družio većinom s komunistima povratnicima, uključujući i potonje ibeoce, kao i sa sovjetskim novinarom i obavještajcem Kirsanovim, što će ga u kombinaciji s političkim nesnalaženjem nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa naposljetku 1951. dovesti na Goli otok, i to u njegovu najzloglasniju podjedinicu, Radilište 101 / R-101, poznato kao *Petrova rupa*. Nakon otpuštanja iz logora krajem 1953. Žerjavić je živio u skromnim uvjetima, najprije u Beogradu, a potom u Zagrebu, gdje je preminuo 1960. godine. Brandolica je Žerjavićevu biografiju sastavio na temelju domaće i inozemne stručne literature, neobjavljenoga arhivskoga gradiva iz više država te iskaza Žerjavićeva sina Jurija Agabekova, pri čemu njezina osobita vrlina leži u činjenici da se tekst minimalno poziva na same memoare kojima predstavlja predgovor, čime je u najvećoj mjeri izbjegnuto za čitatelja zamorno ponavljanje pojedinih navoda.

Žerjavićevi memoari sastoje se od dvaju tekstova koje je autor tijekom robije sastavio za potrebe jugoslavenskoga represivnog aparata. Prvi je naslovljen „Zapisi o prilikama u SSSR-u od 1927. do 1956. godine” (posljednja je godina u izvorniku uporno pogrešno navođena, trebalo je stajati 1946.), a sačuvan je od izlučivanja zahvaljujući odluci djelatnika Službe državne sigurnosti (SDS) koji je tridesetak godina nakon njegova nastanka, sređujući arhivu SDS-a, ocijenio da on predstavlja „potrešno i teško svjedočenje o staljinizmu kao vulgarizaciji marksizma” (str. 51). Upravo se Staljinova sjena nadvija nad gotovo svim dijelovima Žerjavićeva teksta, od prikaza (prisilne) kolektivizacije ukrajinskoga sela, preko antisemitskih epizoda i napetosti na fluidnim zapadnim granicama, sve do njemačke invazije, posljedične evakuacije i rada u novim uvjetima u središnjoj Rusiji, te naposljetku povratka u Jugoslaviju po okončanju rata. Mnogi navodi iz teksta proturječe službenome narativu o Sovjetskom Savezu koji su perpetuirali jugoslavenski komunisti sve do izbijanja sukoba s Informbiroom (a koji je svoj odraz pronašao primjerice u Cesarčevim putopisima), a komplementarni su kritičkim zapisima koji su se počeli pojavljivati u tom razdoblju (kao primjerice u memoarima Božidara Maslarića *Moskva, Madrid, Moskva*). Drugi, znatno kraći dio memoara čini njegova trodijelna autobiografija (poglavljja „Biografija”, „Veze sa rusima [*sic!*]”, i „Moj rad na liniji IB-a”), sastavni dio njegova

zatvoreničkoga dosjea. Radi se o tekstu koji je očekivano fokusiran na djelovanje svojega autora, osobito na okolnosti koje su dovele do zatočeništva na Golom otoku. Od ostalih objavljenih dokumenata iz dosjea vrijedi istaknuti „Držanje na društveno-korisnom radu (Karakteristika)”, kojim se preporučuje puštanje Žerjavića na slobodu i daljnje postupanje prema njemu, te predstavlja prikladan epilog memoara.

Čitav tekst memoara popraćen je brojnim priređivačevim bilješkama, u kojima se navodi značenje mnogih kratica, objašnjava pojedine pojmove i donosi osnovne informacije o pojedinim ličnostima te (kao najvredniji doprinos) upućuje na relevantnu historiografsku literaturu (većinom anglofonu) o pojedinim temama ili događajima. Još jedna vrлина knjige velik je broj ilustracija, mahom preslika arhivskoga gradiva (u visokoj razlučivosti) i dosad neobjavljenih fotografija. Budući da je riječ o izdanju relevantnom i za inozemnu (stručnu) javnost, pohvalno je i to što je knjiga opremljena čak četirima sažecima, na hrvatskom, engleskom, francuskom i ruskom jeziku.

Domagoj Kukulj

Zdenko Radelić, *Sjećanja: Prilozi za povijest i historiografiju (1954.–2024.)* (Zagreb: Tragovi prošlosti, 2024.), 479 str.

Zdenko Radelić autor je brojnih znanstvenih radova i monografija, među kojima se ističe *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. od zajedništva do razlaza*, jedno od temeljnih djela suvremene hrvatske historiografije. Poznat je po uravnoteženom i analitičkom pristupu, bez ideoloških osuda i apologija te uz stavljanje naglasaka na razumijevanje povijesnih procesa i odnosa moći unutar tadašnjeg političkog sustava.

Radelićeva *Sjećanja* u velikoj mjeri predstavljaju intimne zapise o prošlosti koji otkrivaju ljudsku dimenziju povijesnih zbivanja. Jednako tako otvoreno i nedvosmisleno iznosi svoje poglede na društvo, kolege i historiografiju. Već u predgovoru Radelić navodi kako je težište stavio na međuljudske odnose i običaje koji su zrcalili promjene u društvu. Radelić jasno artikulira svoj povijesni i historiografski put i pristup. Povijest ne bi trebala služiti slavljenju ili osudi pojedinaca, pokreta ili institucija nego tumačenju događaja iz konteksta vremena i prostora u kojima su se dogodili. Uloga je povjesničara razumjeti i analitički rekonstruirati prošlost umjesto procjenjivati je li nešto moralno ili ideološki prihvatljivo. Povjesničar izvještava o prošlosti kritičkim razumijevanjem društvenih struktura i njihovih prožimanja.

Upravo ti, brižljivo bilježeni podaci mogu puno bolje rasvijetliti čitav niz odnosa u tadašnjim državnim okvirima od voluminozno ambicioznih historiografskih tekstova. Autobiografski i historiografski zapisi povezuju autorovo odrastanje i školovanje s iskustvima u Sloveniji i Hrvatskoj. Ujedno donose promišljanja o nacionalizmu, religiji, ateizmu, služenju vojnog roka u Jugoslavenskoj narodnoj